

BONHOEFFER-en ERLIJORIK GABEKO KRISTAUTASUNA
eusebio oca

Bonhoeffer teologilariaz hainbeste entzun ondoren, haren *Nachfolge* liburua izan zen lehenik irakurri nuena. Nire harridura ez zen makala izan. Nire buruan oso beste Bonhoeffer bat sartua zen, Robinson gotzain famatuaren *Honest to God* liburutik hartua, hain zuzen ere.

Orain garbi ikusten dut Bonhoeffer ezagutzeko ez dela aski ez *Nachfolge* bakarrik irakurtzea, ez eta ere haren presondegiko eskutitzak irakurtzea. Lantxo honetan, Bonhoeffer-ek bere bizitza zehar teologilari eta artzain protestante bezala desarroitatu zituen pondu nagusiak edo oinarri funtsezkoenak argitan ezarri nahi nituzke. Uste dut argi samar geldituko dela haren kristozentrismoa eta, bide horretatik, Jainkoa eta mundutasuna uztartzeko ahalegina.

Ezin uka, presondegiko eskutitz bat baino gehiagoren esanahia ilunpetan gelditzen zaigula, mila interpretazioetara idekirik. Baina ilunpe horiek ez ditugu gehiegi zabaldu behar. Bere kristologia-iturriarekin harremanean jartzen baditugu ez zaizkigu hain ilun gertatuko. Ba du kristologia aldetik inoiz etetzen ez den lokarri hertsu bat. Horri esker, Bonhoeffer bat eta bera izan zen beti,

nahiz eta azkenera tankeraz eta estiloz asko aldatu izan, eskutitz batetan berak aitortzen digunez.

Dena den, ez digu sistema teologikorik eman, baina bai zenbait bide urratu profeta gisa.

BERE BIZITZAREN ZENBAIT BERRI

1906ko otsailaren 4an jaio zen, Breslau-n, familia burges eta luterotar batetan. Bere aita, sikologiaren eta neurologiaren irakasle izan zen. 1923an Tubingan teologi estudioak hasten ditu. Amaren aldetik teologi tradizio luzekoa bait zen. Eliz-artzain izateko erabakia hartzen du urte horretan bertan. 1927an, Seeberg-en zuzendaritzapean, *Sanctorum Communio* tesis doktora defenditzen du.

1933ko urtarrilaren 30ean, Hindenburg-ek Hitler-i Reich-eko kanziller izan dadin eskatzen dio. Bapatetan jabetu zen Bonhoeffer nazionalsozialismoaren oinarri oinarriko kriminalkeriaz.

1933ko otsailaren lehenengoan Berlineko radioak Bonhoeffer-en hitzaldi bat zabaltzen du: "Agintariak, bidezko denaren orde, hots, funtzionala eta kontrolatua den aginteaz jabetu beharrean, mugagabeko aginte karismatiko pertsonal bat bereganatzen badu, *Führer-a Verführer* bat bilakatzen da, hots, seduktore bat, tranpabile bat". Jakina, hitzaldia suspenditua izan zen.

1933ko uztailaren 30ean, Alemania utzi eta Londres-eko alemanen parrokia batera doa. Hori dela eta, Karl Barth-ek gogor egingo dio, ihes egiteko eskubiderik ez duela eta lehenbaitlehen berriz ere Alemaniara itzul zedila esanaz. 1935ean berriz ere Berlinen dugu.

Nazi rejimenaren hatzaparretan eror ez dadin Amerikako Estatu Batuetara aldegitia kontseilatzen diote bere lagun anglosajonek. 1939ko ekainaren 2an, New York-en da. Baina bi aste geroago, Alemaniara itzultzeko erabakia hartzen du. Teologo

amerikano Reinhold Niebuhr-i idatziriko eskutitz batetan zera dio:

Ondoren garbi batetara heldu naiz: Amerikara etortzeaz oker jokatu dut... Nere adiskideek ni honera etor nendin nahi zuten. Beharbada eskubide osoa zuten ni honera etorrarazteko, baina nik, dudarik gabe, oker jokatu dut honera etortzeaz... Nik ez dakit zer aukeratu behar dudan; baina ba dakit ez dudala eskubiderik segurtasunean gelditzeko.

Uztailaren 27an Berlinen da. Kristau eta eliz gizon izanik ere Hitler-en kontrako konplot batetan parte hartu zuela eta eskandalizatua zen italiar bati honela esaten dio:

Kurfürstendamm-en ero batek bere autoa jendeen kontra gidatzen badu, ni artzain protestante bezala ezingo naiz lasai geldiditu hilak lurperatuz eta familiak kontsolatuz. Han banaiz, salto egin eta txoferrari bolantea kendu behar diot.

1943ko apirilaren 5ean Gestapok Dietrich Bonhoeffer detentzen du eta Berlinen Tegel-eko presondegira eramaten. 8 hilabete emango ditu hemen eta epe horretan idatziko ditu bere eskutitz famatuak, bere adiskide eta koinadu den Eberhard Bethgeri zuzenduak gehienak.

Irailaren 22an Gestapok kontraespionajeko dokumentu batzuk deskubritzen ditu eta horien bidez, Bonhoeffer-ek gobernuaren kontra dituen ibiliak ere bai.

Azkenik, 1945eko apirilaren 5ean S.S.-ek heriotza ematen dio. Hitler-ek apirilaren 30ean hil zuen bere burua.

MUNDU HELDUA

“Kako osoa honetan dago: Kristo eta mundu heldua” (1). Ardatz bi hauen inguruan ikusiko dugu beti Bonhoeffer: Kristo eta heldutasunera heldu den mundua. Baina ez aparte eta bakoitza bere aldetik, loturik baizik. Kristo hasiera hasieratik ageri da bere

(1) DIETRICH BONHOEFFER, *Resistencia y Sumisión*, Ariel Editoriala, Barcelona, 191 horr.

teologiaren oinarrian. Munduaren heldutasuna, berriz, emeki emeki doa indar hartzen eta ez da benetan sendotzen presondegiko esku-titzak hasten diren arte.

Bere bizitzaren azken aldera, kristautasuna eta Kristo gaurko gizonarentzat zer diren jakin nahi luke. Horretaz da kezkatzen eta horretaz du galdetzen: *Benetan arduraz betetzen nauena hau da: zer da kristautasuna eta zer da Kristo, gaur, guretzat* (2).

Bere teologiaren kristozentrismoa geroago estudiatuko dugu eta, oraingoz, munduaren heldutasunaz mintzatuko gara. 1944eko eskutitz batetan, historia zehar gizonaren autonomiak izan duen aurrerabidea seinalatu nahi du eta dio:

Guti gora behera XIII mendean (zehazki noiz hasi zen ezta-baidatzen ez naiz hasiko orain) gizonaren autonomiaren alde hasi zen mugimendua (autonomia horretaz zera esan nahi dela, alegia, zientzia sailean, sozial eta politika bizitza sailean, artean, etikan eta erlijioan munduak berezko indarrez aski duela demostratzen duten legeen deskubritzea) gure egunotan heldutasun maila batetara hurbildua da. Gizonak bere ahal hutsez jokatzeko ikasi du, Jainkoa "lanerako hipotesia" bezala hartu gabe. Hori argi ikus daiteke zientzia, arte eta etika eremuetan, horretaz ez du inork dudarik izango; ehun urteotan erlijio gaietan ere bide berdina izan da, gero eta gehiago, gaurregun, "Jainkorik" gabe dena lehen bezain ongi doala ikusteak ez gaitu harritzen. Zientzia sailean bezala, giza bizitzaren baitan ere "Jainkoa" gero ta urrutiago eta kanporago gelditzen ari da, gero eta zokoratuago geldituz doa (3).

Giza autonomiaren aldeko mugimendu bat izan da. Bai giza bizitzan eta bai zientzia mailan "lanerako hipotesia" den Jainkorik gabe bizitzeko haina den gizona, hori da gizon heldua.

Munduak gero eta segurtasun handiagoa du bere buruaz. Alferrik dabil kristau apologetika segurtasun hori urratu nahirik:

Historiagile protestante eta katolikoak bat datoz eboluzio honek Jainkoarengandik eta Kristorengandik urrutiratzen gaituela esanaz.

(2) Ibid. 160 horr.

(3) Ibid. 189-190 horr.

Baina Jainkoaz eta Kristoaz zenbat eta gehiago baliatu haren kontra, hura hainbat eta kristautasunaren kontrakoago deklaritzen da. Munduak hain du uste osoa bere baitan, bere buruaren balioaz eta bere legez jabetu delarik, beldurtu ere egiten gara. Eroraldiak eta hondamendiak ez dira aski, hartu duen bidez eta burutuz doan eboluzioaz dudatan jartzeko; dena tinko jasaten ahal du, bai eta oraingo gerra hau ere. Kristau apologetikak mila bide asmatu ditu segurtasun horren kontra burrukatzeko. Mundu helduari sinestarazi nahi dio "Jainko" zaintzaile gabe bizitzerik ez dagoela. Munduko arazoetan apologetika horrek lur jo badu ere, hor dira direlako "azken arazoak" —heriotzea, kulpabilidadea— eta horietan Jainkoagandik bakarrik datorkigularik erantzuna, Jainkoaren, Elizaren eta artzainaren beharra dugu. Neurri batez, bada, gizonaren direlako "azken arazo" horien menpe bizi gara. Baina zer gertatuko da, egun batez ezerezten badira, hots, "arazo" horiek ere "Jainkorik gabe" erantzun bat izaten badute? (4).

Uztailaren 16ko eskutitzean, gizabideen gaurko egoera aztertzen du: *Historiaren aldetik, mundua autonomia bidera darabian eboluzio sendo baten aurrean gara* (5).

Eta ondoren, jakintzaren adar bakoitzari heltzen dio Bonhoeffer-ek, horietako bakoitzean autonomirako mugimendu garbia ikusaraziz. Teologia, Deretxoa, Politika, Filosofia, zientzia naturalak, dena sekularizatuak. Edward Lord *Herbert of Crerburg* XVI mendeko ingeles deista eta platonikoa aipatuz hasten zaigu, teologi sailean "arrazoia erlijio ezagutzaren gainetik" ezarri zuen hura.

Moral sailean, *Montaigne* eta *Bodin* izan ziren esan zutenak, gizonaren jokabideak behar dituen zenbait muga ezartzea dela etikagintza eta Jainkoaren aginduekin ez duela zer ikusirik. *Maquiavelo*-k politika eta moral jenerala bereizten ditu eta Estadua-ren arrazoari autonomia osoa ematen dio. Geroago *Grotius*-ek, mamiz *Maquiavelo*-rekin zerikusirik ez izanagatik, giza naturale-

(4) *Ibid.* 190 horr.

(5) *Ibid.* 208 horr.

zaren esentzia abstraktuan oinarritzen du deretxo naturala, teologiaren sustraitik guztiz aparte, *etsi Deus non daretur*, horrela Erdi Haroko pentsamoldea bazterrera utziz.

Filosofia alorrean, *Descartes*-en deismoa dugu, alde batetik eta *Espinoza*-ren panteismoa bestetik. *Descartes*-ek uste duenez, mundua berekasa dabil, Jainkoak eragin beharrik gabe. *Espinoza*-ren panteismoarentzat, naturaleza bera da Jainkoa. *Guztiotan, gizonaren eta munduaren autonomia da pentsabidearen helburua* (6).

Naturelezako zientzietan ere eman da sekulargintza hori, *Nicolas de Cusa* eta *Giordano Bruno*-ren "bere baitan oinarritzen den mugagabeko unibersoa" —*etsi Deus non daretur*— (7) dotriaren bidez. Egia da, bukatzen du *Bonhoeffer*-ek, oraingo fisikak duda duela unibersoaren mugagabeaz, "baina mugatasuna dela eta, lehengo ideiatara itzuli gabe" (8). Ondorioa zera da, lanerako hipotesia den Jainko beharrik ez duela zientziak aurrera egiteko, ez eta erlijioak berak ere:

Jainkoa, lanerako hipotesia bezala, moralean, politikan eta zientzian baztertua eta gaingitua gelditu da, eta filosofian eta erlijioan ere izkutatuz doa (*Feuerbach*) (9).

Zientziaren jatorriasunak eskatzen duen zerbait da hori. Berez ongi dabilenari eustera ezin ekar dezakegu Jainkoa. Heldua dena ez dugu haurtzarora eramango, autonomia eskuratu duena ez dugu berriz heteronomiara botako:

Lanerako hipotesia hori zokoratzea, hau da, ahalik gehiena baztertzea, intelektual aldetik gizon izatea da. Sendagile nahiz jakintsu bat kontseilu on emaile, zerbait hibridua da (10).

Jainkoa munduan tokirik gabe ikusiz, arima nahigabetu zen-

(6) *Ibid.* 208 horr.

(7) *Ibid.* 209 horr.

(8) *Ibid.* 209 horr.

(9) *Ibid.* 209 horr.

(10) *Ibid.* 209 horr.

baitek eboluzio dena madarikatzen du, Erdi Harora itzuli nahi luke, heteronomiaren mundura. Lehenaren bila dabiltz baina lehenarako bideak hertsu ziren, dio Bonhoeffer-ek, edo "intelektuak jatortasuna galduz itzul daiteke bakar bakarrik" (11).

Presondegian idatziriko *Lan baten hastapenak* delakoan esaten digu nola landu nahi duen gizonaren heldutasun bidea edo eboluzioa:

Gizonaren eboluzioa heldutasun bidean (esana dizudan bezala). "Halabehararen" eta "ustekabeko gertaeraren" aurrean gizabizitzaren segurtasuna. Dena baztertu ezin badugu ere, bere arriskua guti dezakegu. "Seguruen sistema"... mendebaleko fenomenua. Naturalezarekin dugun xilbor estea ebakitzea dugu helburutzat. Aintzina haretan, naturaleza arimak menperatzen zuen; gauregun, modu askotako organizazio teknikoek. Gure harremanak ez dira zuzenean naturalezarekin, organizazioarekin baizik. Honek naturalezaren erasoetatik babesten gaitu, baina baita bizitzaren kontrako harriskuan sartu ere... (12).

Oraino ba ditugu organizazioaren arriskuak. Dena ez da segurtatua. Baina aurrerabidean doa, gizonak naturaleza menpean ezartzen duen neurrian. Organizazioaren mehatxuak baztertzeko, berriz, aski du gizonak bere buruaz. Dena gizonaren esku gelditzen da. Gizon organizatu hau, gizon heldu hau erlijiorik gabeko gizona da, Bonhoeffer-en iritziz. Ba dirudi, erlijioa guztiz zokortzeko bidean doala gizona. Historiak sortu duen "erlijiozko a priori" delakoa ez du jadanik haintzat hartzen:

Batere erlijiorik gabeko harora goaz. Gizonek, egungo egoeran, ezin dezakete jarrai erlijiodun. Beren buruak zinez "erlijiodun" ikusten dituztenek ere, gero erlijio hori ez dute praktikatzeko; dudarik gabe, "erlijiodun" hitzak oso beste zerbait esan nahi du berentzat. Mila eta bederatzirehun urtez zehar diren gure prediku eta gure kristau teologia osoa, gizonaren "erlijiozko a priori" delako horretan oinarrituak daude (13).

(11) *Ibid.* 209. horr.

(12) *Ibid.* 223. horr.

(13) *Ibid.* 160. horr.

Presondegian Bonhoeffer-ekin bizi diren gizonak, bonba erasoek sortzen duten beldur ikaraz ere ez dute Jainkoaz pentsatzen. Sarri esan ohi dena gezurtatuz, gizon haiengan ez da erlijio grinarik sortzen arrisku aldietan. A. Dumas-ek ongi bil-tzen du ideia hau:

Gaurko gizonak, Bonhoeffer-ek ikusten duenez, ez du inolako zentzu erlijiosorik. Ez du, ez metafisika grin-
narik, ez eta barrunbe jainkozalerik. Mugapeko gizona bilakatu zaigu. Zeharo behe honetako da. Mendez mende eta milaka urtez izan diren bi giza-tipokin ez du zeri-kusirik: mitoetako gizon arkaikoa, mundua erlijioz jaz-
ten zuelarik, eta metafisiketako gizon klasikoa, espe-
rientzia intelektualki jazten zuelarik, Platonengandik hasi eta Kantenganaino, Deskartes barne dela, arimaren hilezkortasuna eta arrazoimenaren betikotasuna baieztuz. Gaurko gizonak ez du ezer jazten. Burrukatuz, era-
manez, sufrirituz, eutsiz eta hilez bizi da (14).

Jainkoa, bizitzaren sail guztietan, gero eta gutiago da mun-duaren osagarri. Jakintzak bete ez dituen zuloen betegarri, bo-rondate ahularen *Deus ex machina*, ahalaren mugetako jainko hipotesia, jainko hauek deuseztuz doaz. Bonhoeffer-en iritziz ho-rrek esan nahi du, giza esperientziak *oraino* ezagutu ez dituen lur misterioticsuetan sustraitzen den erlijioa herio bidean dela.

Bonhoeffer-en ustez, Jainko hau, alferrikako hipotesia hau, bi eremu pribilejiotsutan babesten da: metafisikan eta barrunbean. Lehenik, metafisika:

Jainkoa munduko mugetara zokoratu duen kultura mailara iritxiak gara. Orain, azken momentutan, erabaki ezineko arazo-en irtenbide bezala gorde nahi da. Oraino soluziorik izan ez duten egoerak konpontzeko beragana jo ohi da, eta "jainko" hau, bizi-tzatik kanpo, gero eta sail hertsia goan, urrutietako eta huskeriazko zerbait bezala ageri da (15).

(14) ANDRE DUMAS, *Une Théologie de la réalité: Dietrich Bonhoeffer*, Labor et Fides Editorials, Genève 1968, 187 horr.

(15) PAUL RICEUR, A. Dumas-ek aipatua, op. cit. 203 horr.

Bigarrenez, barrumbea, giza-barna: Jainkoa mundutik eta ageriko bizitzatik at ezarri denean, giza-barnean, barne muinetan gorde nahi izan da. Jainko zulo-betegarria ba da, baita ere, gizonaren barne esperientzien Jainko: heriotzarena, bekatuarena, sufrikarioena.

Baina Jainkoa ez da, dio Bonhoeffer-ek, ez metafisika mugetan izkutatu dena, ez eta ere bakardadezko barne muinetan giltzapetu dena:

Gizonaren mugez mintzatzerakoan, Jainkoarentzat munduan tokitxoren baten bila nolabait ote gabiltzen nago. Baina nik ez dut Jainkoa mugan ipini nahi, erdian baizik; ez ahul aldietan, indar garaian baizik; hau da, ez heriotze eta bekatu ordutan, sendo aldietan eta gizonaren momentu jorienetan baizik. Ezinaren mugetan garenean, isilik egotea eta irtenbiderik ez duena irtenbiderik gabe uztea hobe dela uste dut (16).

Hori dela eta, Jainkoa ez dugu salbatzen, ez metafisikaren eremuetara baztertuz, ez nahigabeetarako sendagailu bihurtuz. Mundua heldutasunean sartu dela esateak zera esan nahi du, alegia, gizonaren askatasun bidea lortzeko ez dagoela ez zeruetara, ez arima-zulora ihes egin beharrik. Erljioa izadigainetiko babesaren amets bat bezala konsideratzen bada, esan beharra dago egungo munduak ez duela molde horretako babesen beharrik eta erlijiorik gabeko mundua bilakatu dela. Herio-mugaz bestaldearen nahas-mahasik gabe, mundu honek gero eta urrats tin-koagoa darama.

Honela ikusten du Bonhoeffer-ek mundu heldu hau, "erlijiozko a priori" horren beharrik gabe, erlijioa zeharo baztertzeko bidetan. Baina zer esan nahi du Bohoeffer-ek, zehazki, erlijio hitza erabiltzerakoan? Ondoren, erlijioaz egiten duen kritikari emango diogu begiraldi bat.

(16) *Resistencia y Sumisión*, 163 horr.

ERLIJIOAREN KRITIKA

Bi gauza afirma ditzakegu, behintzat: a) Otoitza ez du baztertzen. Ez eta ahozko otoitza ere. Eskutitz batetan esaten du, Aitaren egiteak laguntza handia ematen diola; b) "Erlijio" hitza ia beti komatxo tartean ekartzen du. Horrek adierazten digu esanahia mugatu egiten diola. Baina zein ote da muga horren luze-zabala? Kristau erlijioaren saiets oker eta magikoak kondenatzen ote ditu bakarrik, ala haren kritika askoz ere hondoagora heltzen ote da?

Karl Barth-ek inportantzia osoa kentzen dio Bonhoeffer-en kritikari. Erlijio saileko alferrikako hitz jarioa besterik ez duela baztertzen uste du. Honela dio *Barth*-ek:

Hizlari nahiz idazle "erlijiosoak", esaten duena gogoematen ez duelako, nahiz gaizki gogoematen duelako, munduarentzat sentidurik ez duten bibliako eta tradizioko esaldiak eta ideien konbinatzeak mekanikoki berresateaz kanpo, beste ezer kondenatzen ote du (Bonhoeffer-ek)? (17).

Hala ere, kritikalarri gehienek askoz ere sakontasun handiagoa ikusten dute Bonhoeffer-en kritikan. Haren eskutitzak irakurri ondoren aski garbi ikusten da ez duela alferrikako hitz jarioa eta bibliako konzeptoen errepetitze mekanikoa bakarrik zokora nahi. Haren gerra oinarrikoagoa da, oinarri hori noraino iristen den ez dakigun arren.

Presondegiko eskutitzetan ageri den erlijio kritika oso aurrez heldua zegoen Bonhoeffer-en pentsamoldean. *Sanctorum Communio* izena duen bere tesis doktoralean bertan ere, Elizaren naturalezaz hitzegiterakoan, erlijioaren kontrako postura bistan da:

(17) 1952ko Abenduaren 21ean Karl Barth-ek Herrenbrück superintendenteari eginko eskutitza, DIE MUNDIGE WELT, I, 121 horr. Kaiser delakoan publikatua, 1955garren urtean, Munich-en.

Ez da erlijio berri bat, jarraile bila (uste hori geroago sortuko zen), baizik eta Jainkoak Jesukristorengan Eliza, gizadi barkatua sortu du. Ez da erlijioa, rebelazioa baizik; ez da erlijioso komuni-dadea, Eliza baizik. Hori da Jesukristo (18).

Baina esan behar dugu oraino obra honetan Bonhoeffer-ek erlijioa ez duela osoki baztertzen, honela jarraitzen bai du: *Hori horrela delarik ere, ba da nahi eta nahiezkoko lokarri bat rebelazioaren eta erlijioaren artean.*

Erljioaren kontrako protestak, 1944eko apirilaren 30eko es-kutitzean hartzen du sendotasun osoa:

Gizonei teologiako nahiz bedeinkaziozko hitzez edozer azal zekiekeen garaia joan zen; bai eta barrunbearen eta kontzientzia-ren haroa ere, hots, erlijioaren garaia hain zuzen ere. Batere erli-jiorik gabeko haro batetara bidean gara (19).

Lehenik, erlijioaren kontrako kritika zertan finkatzen duen ikusiko dugu. Bi oinarri ikus ditzakegu: lehen kristau aldia eta Karl Barth-en teologia. Asko finkatzen da Barth-en baitan. Ge-roago ikusiko dugu Barth eta biak oso bide desberdinetatik da-biltzala. Baina presondegiko eskutitzak irakurri eta gero, duda-rik ez dago Barth-en teologiak eragin handia izan zuela Bon-hoeffer-engan.

Bi iturri hauek ondotxo aztertu ondoren, erlijio hitzarekin zer adierazi nahi duen hobekiago jakingo dugu, hitz hori magiazko eta misteriozko lainoetatik atera eta gero. Zer dio Testamentu Berriak eta zer lehen kristau komunitadeak erlijioa dela eta?

Griegoek eta latinoek, poesiako eta mitozko teogoniak adie-razteko erabiltzen zuten erlijio hitza, batzutan. Beste batzutan, lo-gikaren eta fisikaren ondotik zetorren filosofiaren zatia zen. Eta baita Enperadoreari eskaintzen zitzaion kultura ere. Gehienetan pluralean erabiltzen da, *erlijioak*, eta aintzinako familiako eta

(18) DIETRICH BONHOEFFER, *Sociología de la Iglesia-Sanctorum commu-nio*, Sígueme Ed., Salamanca 1969, 113 horr.

(19) *Resistencia y Sumisión*, 160 horr.

hirietao jendeek zituzten betebehar sakratuak seinalatzeo era-biltzen da. Gizona jainkoekin harremanetan jartzen zen, botoen bidez, hitzemanaren bidez, eta abar.

Testamentu Berriak ez du erlijiozko hiztegi hau inolaz ere hartu nahi, jentil kutsu gehiegi duelako. *Erljio* hitza (griegoz *thereskeia*) hiru aldiz bakarrik agertzen da Testamentu Berrian: St. 1, 26-27; Col. 2, 18; Act. 26, 5; eta horietatik bi aldiz erlijioaren alderdi txarra adieraziz. T. B-ak, bere dogma, eklesiologia eta morala azaltzeko, erljio kutsurik gabeko hiztegi profanoa erabili nahiago du. Soziologia, politika, familia, militargoa, deportea, salerosketa eta banku mundutik jasotzen ditu behar dituen hitzak. Ez du erlijioaz hitz egiten, graziaz eta fedez baizik. Ez du apaizez hitz egiten, begiraleez (episcopos), zaharrez (presbyteros) eta diakonoez, hots, serbitzaileez baizik. Ez da kultozko elkartez mintzatzen, elkartasunera deituriko hiriaz (ecclesia) eta inguruko koloniez (paroikia) baizik; ez sakramentuez, eta bai garbitu beharrez, uretan sartzeaz (baptisma) eta afariaz (agapé, eucharistia). Horretara, Testamentu Zaharrak Israelgo inguruetako herrien erlijioen kontra eraman zuen burruka ez du Berriak alde batetara uzten.

Lehen kristauarentzat, erlijioak zera esan nahi du: idoloak, gezurrezko jainkoak, Enperadorearekiko kultoa, sinkretismo espirituala, familiaren, izadiaren eta hiriaren sakralizatzea. Hori zela eta, kristauak ateotzat jotzen zituzten. 156an Polikarpo Esmirnan epaitu eta erre zuten, "jainkoak desegin zituelako" eta "hil ateoak" dehiadar egin ez zuelako.

Arrazoi bat baino gehiago zuten lehen kristau haiek orduko erljio konzeptoak begi txarrez ikusteko: rebelazioaren guztizko bide berria, idoloak uka beharra, hauek ezjakinaren, beldurraren eta giza-grinen frutu zirenez gero; Sinai-an Yahverekin izan zituzten harreman izkutuak, eta ez Baal-en, hots, urrezko zezenenaren bidez gerta ziren ageriko harreman nabarmenak.

Garai haretako jendea erlijiozaleegia zen. Horregatik, S. Paulo dugu horren testigu, Areopago-ko hitzaldi haretan: "Atenastarrok: gauza guztietan oso erlijiozale ikusten zaituet" (Act. 17, 22). Paulok erlijiotik federa eraman nahi ditu. Horregatik, fededunek ahalegin guztia egin behar zuten beren fedea gizon erlijiosoen Jainko grinarekin nahas ez zedin.

KARL BARTH ETA BIAK

Esan dugunez, hau izan zuen Bonhoeffer-ek bigarren iturria, erlijioaz zuen pentsamoldea markatzerakoan. Batez ere, lehenengo Barth, Barth gaztea, Erromakoei eginiko Epistola gomentatu zuena.

Barth-en iritziak, Jainkoagana iritxi nahia eta iritxi ezina adierazten du erlijioak, nork bere burua justifikatzeko ahalegin makurra, Erlijioa eta grazia mokoz moko daude, bizia eta heriotzea bezala. Gizonak Jainko bidean egiten duen ibilaldi frakasatua da erlijioa. Ez du zerikusirik Jainko graziaren askatasunarekin.

Fedearen lobelarra (opioa) da erlijioa, dio Barth-ek. Izpirituaren *erosa* (el eros) pizkortzen du. Legearen garaile den Kristo ba da, baita ere, erlijioa gaintzen duena. Erlijioaren antitesia izanaz salba dezake graziak gizona.

Hauek honela izanik, erlijio grina "ezarri zaigun mugaz gaindi joan nahi izatea da", dio Barth-ek, "distantziak nahas nahi izatea", "Jainkoak emanaz bakarrik har dezakeguna itsuzki konkistatu nahi izatea". Gizon erlijiozalea da "gizon arteko jenderik lepagogorrena". Erlijioak gosearen, logalearen eta haragi-grinaren antz handia du. Eta okerrena hau da: bai kristautasuna eta bai ateismoa erlijioaz kutsaturik daude.

Bidegurutze honetaraino elkarrekin dabiltz Bonhoeffer eta Barth. Hemendik aurrera bakoitza bere bidetik doa. Barth dialektikazko bere urratsetan barrena sartzan da eta, erlijioaren ilunpeak astindu ondoren, orain alderdi positiboak argitan ezartzen hasten

da. Eta dialektika horren baitan, erlijioari kristautasunaren bihotzean bertan toki egiteraino heldu da. Erlijioak gizonari bere ezina jartzen dio begien aurrean, Jainkoarengana iritxi nahi eta ezin. Horrela, gizonak ba daki ezin duela Jainkoarenganaino igo. Eta gizonak bere ezina onartzen duen momentuan, Jainkoak salbatua gelditzen da. Eta Barth-ek esango du erlijioa egiazkoa izan daitekeela, bekataria santu izatera hel daitekeen bezala, horregatik bekatari izateari utzi gabe.

Ondorenez, ondo da kristautasunari kristau-*erlijioa* deitzea, ez erlijio justifikatzailea, bai erlijio justifikatua.

Bonhoeffer-ek ez dio bigarren bidaldi honetan jarraitzen. 1944eko apirilaren 30ean zera dio:

Barth izan da bide honetatik lehenbizikoz abiatu dena, baina bere ideiak ez ditu azkeneraino eraman; rebelazioaren positibismoan erori da eta hori lehenera itzultzea besterik ez da. Langilearentzat nahiz erlijiorik gabeko gizonarentzat ez da hemen ezer funtsezkorik eskura (20).

Kritika honen kausa hobeki ikusteko jakin behar dugu Barth-ek eta Bonhoeffer-ek buruan duten gizona oso ezberdina dela. Barth-entzat, gizon guztiak erlijio zaleak dira. Batipat, XVIII eta XIX mendeetako gizona du gogoan Barth-ek. Eta jakina denez, mende horiek erlijioz ongi jantziak dira. Bonhoeffer-ek, berriz, XX mendera begiratzen du eta erlijio gabea ikusten mende hau. Gaurko gizona, eta bera ere bai, erlijiorik gabe oso lasai bizi dela ohar-tzen da.

Barth-ek, zientifikoagoa eta filosofoagoa delarik, giza naturalezaren erlijio dimensioa ikusten du. Bonhoeffer-ek, berriz, batipat eliz-artzain delarik, gaurko gizon konkretuari begiratzen dio eta uste du gero eta erlijio gabeago dela. Bere kezka, pastoral sailekoa da. Hori dela eta, Barth-en teologiazko sistema ederrak bihotza nahigabetzen dio. Uste du, teologiazko egiekin sistema

(20) Ibid. 161 horr.

eder bat egiteko baliatzen dela Barth rebelazioaz, egiazko Jainko eta gizona alde batera utzirik.

TEOLOGIA LIBERALAREN ERLIJOZKO "A PRIORI" DELAKOA

1944eko apirilaren 30ean Bonhoeffer-ek zera idazten du:

Gure predikua eta kristau teologia, mila eta bederatzirehun urtez, gizonaren erlijiozko "a priori" horretan oinarritzen dira... Baina egun batez jakiten badugu **a priori** hori ez dela, baizik eta gizonak behar zuen espresio pasakor bat zela eta historia baten frutu besterik ez zela; gizonak zinez eta funtsez erlijiozgabe bilakatzeko badira —eta uste dut hau dela gure kasua, guti gorabehera (zer dela eta bestela, gerra honetan, besteetan ez bezala, ez da sortzen erlijio egarririk?)— zer esan nahi du egoera horrek "kristautasunarentzat? (21).

Erljiozko "a priori" hau liberalen teologiaren seaskan sortua da. Seeberg-ek asmatu zuen hitza eta XIX gizaldiko teologilari protestanteen pentsamoldea adierazten du. Zer esan nahi du "a priori" horrek?: *Jainkozko izateaz jabetzea eta hori konprenitzeko gizonak duen ahalmena* (22). Ideia hau Schleiermacher-enganetik dator. Mugagabea senti eta dastatzeko gizonak jaiotzez eta muin muinean duen ahalmenaz mintzatu zen hura.

Bonhoeffer-ek ez du onartzen "ahalmen" hori. Ez du onartzen Jainkoaren eta gizonaren arteko zubirik. Hori rebelazioaren kaltetan eta heriotzerako izango litzake. Dena dela, presondegiko eskutizetan ez du denbora askorik ematen *a priori* hori desegiten. Uste du hori alferrik dela. A priori hori hila da, ez du hila beharrik. Apirilaren 30eko eskutiz haretan dio: *Barrunbearen eta kontzientziaren garaia ere joanik da, hots, erlijioaren garaia hain zuzen ere. Hau idazterakoan, Karl Holl teologilari protestante eta kontzientziaren garaia ere joanik da, hots, erlijioaren garaia*

(21) Ibid. 160. horr.

(22) JOHN A. PHILLIPS, *The Form of Christ in the World*, London, 1967, 59. horr.

delakoaren sortzaile bezala har daiteke. Seeberg-en erlijiozko a priori haretan bezala, hemen ere ba dugu gizonaren kontzientzia xoko bat, rebelazioa hartzeko prestatua. Xoko horretan dateke Jainkoaren eta gizonaren arteko harremana. 1930 orduko, teologia sailean pentsamolde honen kontra ikusten dugu Bonhoeffer:

Ez da gizonaren baitan Jainkoarentzat xoko berezirik; egia hau da, gizonaren muinean dagoela *incapax infiniti* izatea. Bere mugatasunez ezin du gizonak mugagabea konpreni (23).

Baina 1944ean ez du ikusten "kontzientziaren erlijio" hori desegiten ibili beharra duenik, hain zuzen ere "barrunbearen eta kontzientziaren garaia" igaroa delako. Hala ere, teologia liberallean ez du dena txartzat jotzen. Teologia honek historiaren kondizionamenduak haintzat hartu ditu. 19 mende ez ditu ahaztu nahi. Hori izan du meriturik handiena. Baina ez du gehiago ezer aporteratu. Rebelazioaren eta munduaren arteko sokatiran, mundua ateratzen da garaile eta bere esanera jartzen du rebelazioa:

Teologia liberalak puntu ahul bat izan zuen: munduan Kristorentzat toki bat izendatzeko eskubidea ematen dio munduari (24).

Teologia liberalak ondorengo huts hauek izango lituzke: metafisikakeria, indibidualkeria, barnekeria, alderdikeria. Eta Bonhoeffer-en galdera zera da: *Nola hitzegin Jainkoaz erlijiorik gabe, hots, metafisikaren, barrunbearen eta abarren eraginez kondizionaturiko premisarik gabe?* (25).

Bonhoeffer-ek atakutzen duen metafisika erlijio saileko metafisika da, Jainkoa munduz bestaldera xokoratzen duen hura, Jainkoa gure jakinbidea heltzen ez den sailera baztertzen duena. Jainkoa izadiaren eta gizonaren gainetik ipintzen duen metafisika. Bonhoeffer gizon praktikoa eta pastoral lanbidean sartua denez,

(23) *Gesammelte Schriften*, III, 76 horr.

(24) *Resistencia y Sumisión*, 191 horr.

(25) *Ibid.*, 161 horr.

metafisikaren filosofia mamiak ez du axolatzen, metafisika horrek historia zehar erlijio alorrean izan duen eraginak baizik.

Erljioaren beste akats bat *indibidualkeria* da, bai egungo gizonaren eta bai rebelazioaren kaltetan, bakarka salbatzea lehen mailan agertzen delarik:

Zer esan nahi du, orduan, "erlijio ikuspegiz interpretatzeak"? Nere iritziz, hau: lehenbizi, metafisika moldetan hitzegitea, eta gero, indibidualkeria moldetan. Molde biok dira bai bibliaren eta bai gaurko gizonaren kontrakoak. Ez ahal du ia gu guziongana lur jo bakarka salbatzeko axola indibidualistak?... Testamentu Zaharrean ageri ahal da arima salbatzearen kezkarik. Justizia eta Jainkoaren erreinua munduan, ez ahal da hori gauza guztien mami? Eta Erromakoei 3,24 eta ondorengoak ez ahal dira gure pentsamoldearen helburu: Jainkoa dela bakarrik santua eta salbazioari buruzko dotrina indibidualista? (26).

Alderdikeria da erlijioaren beste akats bat. Esan nahi da, giza bizitzaren alderdi bat bakarrik hartzen duela, ez dela gauza bitza osoa biltzeko. Eta mundu honetako indar berriak eta zientziaren bilaketak gero eta gehiago mehartzen dutela erlijio alderdi hori:

Erljioaren praktika beti da zerbait alderdikoi; "fedea", berri, zerbait osoa da, bizitzaren barneko zerbait (27). Hori dela eta: *Jesusek bizitzara deitzen du, ez erlijio berri batetara* (28).

Eta azkenik, esan daiteke erlijioaren Jainkoa *Deus ex machina* delakoa dela, behar gorrian diren gizagaxoak kontsolatzera urrutitik datorken hura. Jainko hori ez da bizitzaren zentroan bizi, gizonaren ezinaldian baizik:

Giza ezagutza ezinetan denean (pentsatzeko alferkeriagatik, batzutan) eta giza indarrek lur jotzen dutenean ari dira Jainkoaz gizon erlijiozaleak. Izatez, **deus ex machina** bat besterik ez dute eskaintzen, nahiz irtenbiderik gabeko arazoren bat erabaki nahirik,

(26) Ibid. 164 horr.

(27) Ibid. 213 horr.

(28) Ibid. 213 horr.

nahiz ezinaren kontra indar bat sortu nahiez; hitz batez, gizonaren ahulezia esplotatu nahi dute beti, hots, gizonen mugak (29).

APOLOGETIKARI KRITIKA

1944eko ekainaren 8ko eskutitzean, erlijioaren apologetikak darabilen joku zikina salatzen du, manifiesto gisako baten bidez. Gainera, apologetikak oso lagun modernoak hartu ditu gauregun, filosofia esistentzialaren eta sikoanalisaren tekniken alorrean. Bonhoeffer-ek gogor erasotzen dio apologetika horri, "taxugabea", "narraza" eta "kristautasunik gabea" deitzen duelarik (30).

Apologetikak gizonari buruan sartu nahi dio segurtasunik gabe izateak ematen duen larrialdian bizi dela: *Mundu helduari demostratu nahi dio "Jainko" begiralerik gabe ezin daitekela bizi* (31).

Apologetika horri gaurkotasun kutsua ematearren, kristau teologiaren sail sekularizatueta, hots, filosofia esistentzialera eta sikoterapiara jotzen du. Metodu hauek gizon sendo eta langileari sinestarazi nahi diote, duen segurtasuna ustela eta engainozkoa dela, barne muinetara abiatuz gero, ezjakina, etsipena eta mixeria besterik ez dela ikusten:

Orain berriz, kristau teologiaren kimu sekulartuak, hots, filosofia esistentziala eta sikoterapia agertu dira eta gizon sendo, kontent eta zoriontsuari sinestarazi nahi diote egiaz zorigaiztoko dela, etsipenez betea, eta ez duela kontuan hartu nahi ohargabeen bizi duen arriskua, horretatik beurak bakarrik salba dezaketelarik. Osasuna, indarra, segurtasuna, eta xalotasuna non diren eta, hantxe ikusten dute frutu hozkagarria eta beren arraultze kaltegarriak ezartzeko tokia. Guziaz gain, gizonari etsipenera eragiten ahalegintzen dira eta orduan jokoa irabazia dute. Hori metodismo sekulartua da (32).

(29) Ibid. 162 horr.

(30) Cfr. Ibid. 191 horr.

(31) Ibid. 190 horr.

(32) Ibid. 190-191 horr.

Baina modu horretako apologetika batek intelektuak eta degeneratu batzuk engaina ditzake bakarrik. Lanean ari den gizona, gizon normala ez da zulo horretan erortzen:

Eta norengana iristen da? Intelektual eta degeneratu batzuegana, beren burua munduko gauzarik handiena bezala dutelarik, beti beren buruaz ari direnengana. Baina lanean eta etxean —eta noizbehinka beste zeregintxoetan— bere eguneroko bizitza ematen duen gizon normala ez du arrapatzen. Gizon honek ez du astirik, ez gogorik, desesperazio esistentzialetan ibiltzeko, ez eta bere zoriona —beharbada iluna— “mixeriatzat”, “kezkatzat” eta “zorigaitzotzat” hartzeko ere (33).

Pontu honetara iritxiz gero, Bonhoeffer-ek apologetikaren hiru gaitzak astintzen ditu:

Kristau apologetikak mundu heldu honen kontra duen erasoa, lehenbizi taxugabea ikusten dut, bigarrenez kaxkarra eta, azkenik, kristautasunik gabea. Taxugabea, gizon heldua berriz ere haurtzarora eraman nahi duelako, aintzina mendera zituen mila gauzen morrontza berriz ere ezartzen diotelarik. Kaxkarra, horrela gizonaren ahuleziaz baliatzen direlako... Kristautasunik gabea, horrela Kristo gizonaren erlijiotasun maila batekin, hots, giza-lege batekin nahasten delako (34).

Agiriko erlijiotasuna zokora denez gero, Jainkoa munduko mugetatik kanpora bota denez gero, “pertsona xokoan”, “barne-muinetan”, “bakardadean” Jainkoarentzat toki bila hasten da apologetika: *eta oraino norbait, nonbait, bakar bizitzaren jabe delarik, pontu horretanxe landu zitekeela pentsatu zuten* (35).

Eta horra kontzientziaren zuzendarien eremu istimatua. Hauek, erlijio alorrean, periodista sensaziozaleak finantza eta politika sailean pertsonaia inportanteen zapi zikinak astinduz jokutzen duten bezala jokutzen dute:

Ayuda de cámara delakoaren isilgordeak —trakets esanda— hau da, izkutuaren eremua, otoitzean hasi eta sexo saileraino, izpirituaren oraingo zuzendarien janari goxo bihurtzen dira. Beren

(33) Ibid. 191 horr.

(34) Ibid. 191 horr.

(35) Ibid. 203 horr.

asmoa oso desberdina bada ere, ba dute zeregin honetan periodista sensaziozale txarrenen antza (36).

Jokabide hori gizalege aldetik begiraturik oso itsusia bada, zer esango dugu teologia aldetik begiratzen badugu?

Teologi ikuspegiz, okerra bitakoa da. Lehenengo okerra, ahulezia eta itsuseria ikusi ondoren bakarrik kontsidera daitekeela gizona bekatari uste izatea da. Bigarrena, gizonaren esentzia "barrunbea" deitzen dugun barne eta pertsonaren izkutua dela pentsatzea. Eta gizonaren izkutu horretan finkatu nahi da Jainkoaren erreinua! (37).

Ondoren, barnez eta kanpo, bi zati desberdin eta apartekoz moldaturiko gizonaz sinesten duen bibliaren kontrako mentalidadea kritikatzeko du, mentalidade hau Platonengandik datorkiguna izanik:

Bibliak ez du ezagutzen barnearen eta azalaren artean guk egiten dugun banaketa. Zertarako da, izan ere? Bibliak **anthropos teleios** delakoa bakarrik ezagutzen du, gizon osoa... "Barrunbearen", deskubritzea renazimenduan bakarrik egiten da (beharbada Petrarcarekin). "Bihotza", Bibliaren esanahiarentzat ez da barne alderdia, gizon osoa baizik, Jainkoaren aurrean den bezala (38).

Bonhoeffer-ek honela bukatzen du 1944eko ekainaren 8ko eskutitza:

Honekin zera esan nahi nuke, Jainkoa zeharbidez gordelekue-tan ez dezatela sar; alderantziz, munduaren eta gizonaren heldu haroa onar dezatela. Duen mundutasunagatik ez dadila gizona "gutietzi"; aitzitik, Jainkoarekiko harremanetan bere indar aldina lot dezatela. Engainu klerikal oro bazter dadin nahi nuke, eta ez sikoterapiaren bidez, ez eta ere filosofia esistentzialaren bidez ez dadila Jainkoaganako biderik asma... Mesfidantza sortzen duen zalapartaren eta azpi matxinadaren lagun ez da Jainkoaren hitza. Jainkoaren hitza jaun da (39).

(36) Ibid. 203 horr.

(37) Ibid. 204-205 horr.

(38) Ibid. 205 horr.

(39) Ibid. 205-206 horr.

KRISTO MUNDUAREN ESTRUKTURA

Gehienek Bonhoeffer-en erlijioaren kontrako erasoak hobeki ikusi dute, *Honest to God* liburuari jarraiki. Horrela, oso desgile agertu izan da. Bera ere ba da horren bildur: *Zenbait aldiz neure fraseak beldurtzen naute, kritikazkoa den lehen parteak batez ere. Horregatik, parte positibua idazten ari naizalako pozik naiz orain* (40).

Beldurra ematen dion lehen parte hori lau pontutan sar daiteke:

- a) Gizona heldu harora bidean.
- b) Gizon helduaren erlijogabetasuna.
- d) Jainkoa lanerako hipotesia eta gure ezinen zuloestalgarrri bezala azaltzen duen erlijioaren kontrako kritika.
- e) Kristau apologetikaren kritika.

Lehen parterako nahi bezainbat material izan dugu Bonhoeffer-en idazlanetan, batez ere bere eskutitzak, luzeak eta sakonak. Bigarren parte positibu honetan ez dugu horrelako ugaritasunik. Bere azken aldiko ideiak sakontzeko eta burutzeko astirik ez zuen izan, heriotza bideratu zitzaizalarik. Lehen partean tinko eta segurki esaten ditu gauzak; bigarreanean batez ere galdetu egiten du. Haren teologia bilaketa bat da. Ez digu sistematik ematen. Hala ere, ba dugu zenbait oinarri sendo, haren teologiaren hariari jarrai ahal izateko.

Kristo munduaren estruktura: hemen dugula uste dut giltza nagusia. Mundu helduaren gaia eta erlijiorik gabeko kristautasun gaia ez dira hau bezain oinarriko. Bere lagun eta koinadu Betge-k honela agertzen du Bonhoeffer-en funtsezko bilaketa:

1944eko urtean Bonhoeffer-en ardura ez zen ez Bibliako dokumentu zaharrak interpretatzeko metodo hermeneutikoa, ez erlijio gabeko kristautasuna programatzea, ez eta ere gizon helduaren

(40) *Ibid.* 231. horr.

estudio fenomenologikoa... 1944ean, 1932an baino areago, haren galdera hau da: nor da Kristo, gaur, guretzat? (41).

Eten gabe kezkatzen duena Kristo da, gaurko munduaren eta Kristoren arteko batasuna, Kristorengan dena biltzea: *Utz zaidazu berriz ere hitz gutitan kezkatzen nauen gaia ager dezai-zudan: heldutasunera iritxi den gaurko mundua nola bereganatu Kristok* (42).

Bere lehen obran irakur dezakegu: *gizadi berria puntu bate-tan, Kristorengan bil daiteke* (43). Eta hala nola 1944eko abuz-tuaren 21eko eskutitzean:

Baina errealdadea hau da: lurra ba dela gauza Jesukristo gizona onartzeko uste izan bada, Jesukristo bezalako gizon bat bizi izan bada, orduan, eta orduan bakarrik, du sentidurik gu gizonok bizitzeak. Jesus bizi izan ez bazen, orduan gure bizitzak —ezagutzen, ohoretzen eta maitatzen ditugun gizon guztiengatik ere— ez lukeen sentidurik (44).

Denak konforme daitezke honetan: Bonhoeffer-en teologiaren oinarri oinarria Kristozentrismo honetan eta Kristorenganako su-
kar honetan datzala, eta horregatik, ez dela haren teologian eten sakonik gertatu, nahiz eta, bere aitorrari jarraiki, *gauza asko zokora bota*.

Kristo gabe abstrakzio bat da mundua. Munduarekiko gure harremanak ez dira zuzenean gertatzen; Kristo da beti tartean. Bera da tartea:

Kristoren deia jaso duenaren eta honen berezko bizitzaren tartean zerbait ba da, hain zuzen ere. Baina tartean jarri den hori ez da nazkaz bizitza mesprezatzen duen norbait, ez da piedade kodigo bat, bizia eta Ebanjelioa bera da, Kristo bera da. Gizon eginaz, nere eta munduaren tartean jarria da... Bera tartean da (45).

(41) E. BETHGE, *La Christologie de Bonhoeffer et son Christianisme non religieux*, Union Seminary Quarterly Review, Udazkena 1967, 63 horr.

(42) *Resistencia y Sumisión*, 202 horr.

(43) *Sanctorum Communio*, 116 horr.

(44) *Resistencia y Sumisión*, 229 horr.

(45) DIETRICH BONHOEFFER, *El Precio de la Gracia*, Sígueme Ed. Sa-lamanca 1968, 90-91 horr.

Etica haren liburuaren muina honetan da: Kristoren bidez Jainkoaren izatea munduaren baitan sartu da. Errealidadearen errealidadea pertsona konkretu bat, hots, Jesukristo da:

Mundua eta Jainkoa batbanaturik dauden artean, inork ezin ditu begiraldi batez begiratu Jainkoa eta mundua. Ahalegin denak eginik ere, batabesteari zeharka begiratuko diote. Dena den, Jainkoa eta munduaren izatea elkartzen diren puntu bat ba da, Jainkoa eta gizona gauza bat eta bera bilakatu diren pontua, eta horregatik, horregatik bakarrik bil ditzakegu baten barnean Jainkoa eta mundua... Jesukristori begiratzen dionak Jainkoa eta mundua batean ikusten ditu, geroztik ez dezake Jainkoa mundurik gabe ikus, ez eta mundua Jainkorik gabe" (46).

Munduan Jainkoa konkretizatzen eta historizatzen duena Kristo da:

Kristorengan dugu Jainkoarenak eta munduarenak izateko ahalia. Jainkoaganako biderik ez dut, guztiz munduko izan ezik, baina era berean, mundua Jainkoaren baitan hartua, onartua eta adiskidetu dago. Honetan datza Jainkoak Kristorengan agertu duen misterioa... (47).

Etican ba du *Bi esferetan pentsatzea* deitzen duen estudio bat. Ez du onartu nahi mundua bi esferetan banatzea, bata jainkotierra, santua, naturagainekoa, eta bestea mundukoia, profanoa, naturala. Banaketa honek okerbidera eramaten gaitu. Dualismo hori Kristoren rebelazioaren kontrakoa da:

Kristauak mundutik aldegin dezakeen tokirik ez da, ez kanpoaldean, ez barnealdean... Jainkoaren rebelazioa den Kristorena bezala ikusten duenak bere burua, momentu berean Jainkoarena eta munduarena bezala ikusten du; mundua eta Jainkoa Kristorengan adiskidetuak ikusten bai ditu (48).

Orain ez dugu hautatze faltsorik egin beharrik: mundutarrakristaua, Naturala-supernaturala, profanoa-sagaratua. Kontrako bi-

(46) *Etica*, 47 horr.

(47) *Ibid.* 136 horr.

(48) *Ibid.* 139-140 horr.

kote faltso horiek hautsi ditu Kristok. Honek ez du esan nahi, hala ere, elementu horien artean nahasketa nahiz identifikaziorik dagoenik. Baina bai, horien artean alkartasun bat ba dela eta horretatik kanpo fantasma hutsak direla:

Baina kristau izatea eta munduko izatea ez da gauza bat eta bera, naturala eta supernaturala ez dira bat, rebelatua eta arrazoiak emana ez dira bat; hala ere horien artean ba da batasun bat Kristoren baitan eta honenganako fedean bakarrik finkatzen dena (49).

Honetara, metafisikako eta barrunbetako dualismoak deseginak gelditzen dira. Kristori eskerrak, Jainkoa ez da mugetan bizi, erdian eta errealidadean baizik, honela bere beretasuna, nortasuna eta trazendentzia galdu gabe.

LURRA, GURE AMA

Presondegiko eskutizetan gero eta sarriago itzegiten du Bibliako mensajearen mundu hontakotasunaz eta, ondorioz, kristau bizitzaren mundu hontakoaz ere bai: *Azken urte hauetan gero eta hobeki ikusi dut kristautasuna zein den sakonki mundu hontakoa* (50).

Kristauaren mundu honetakotasuna Testamentu Zaharrear finkatzen du, batipat, Bonhoeffer-ek:

Bestalde, behin eta berriz ikusten dut zenbateraino pentsatzen eta sentitzen dudan Testamentu Zahararren arauera; azken hilabete hauek zehar, Berria baino askoz sarriago irakurri dut (51).

Testamentu Zaharrear Jainko bizia gizarte lanean ageri da, guztiz mundutar. Testamentu Zaharretik berrira lasterregi pasatzeak arrisku bat dakar eta da, erlijio primitibuen arauera, T. Berriko mensajea geroko munduko salbabide bezala ikustea:

(49) Ibid. 138 horr.

(50) *Resistencia y Sumisión*, 214 horr.

(51) Ibid. 108 horr.

Bizitza eta lurra, hauek galtzean dena galdu dela uste izate arte maite direnean bakarrik sines dezakegu hilen piztueraz eta mundu berri batez... Lasterregi eta zuzenean T. Berriaren arauera izan eta sentitu nahi duena, nire iritziz ez da kristaua. Gai honetaz sarri hitzegin dugu, baina egunetik egunera seguruago nago. Ezin dugu, ez dugu azken hitza azken aurrekoa baino lehenago jalgi behar. Azken aurreko garaietan bizi gara eta azkenekoetan sines-ten dugu (52).

Gerokoari buruz, hilen eta arimaren munduari buruz ez du espekulaziorik Israelgo fedeak eta antropologiak eta horretan ageri zaigu inguruko erlijioetatik hain desberdin:

Ekialdeko beste erlijioen kontra, Testamentu Zaharreko fedea ez da "redenzio" erlijioa. Hala ere, kristautasuna redenzio erlijio-izat hartu izan da beti. Horrela ez ahal gara guztiz okerbideratzen, Kristo Testamentu Zaharretik bereiziz eta redenzio mitoen bide-
tik interpretatuz? Testamentu Zaharrean ere esanahi handia duela redenzioak norbaitek badio (Ejitorik ihes egitea eta geroago Babiloniatik, cf. Deutero Isaias), erantzun dakiote, kasu honetan redenzio **historiko** bat dela, hots, heriotzea baino lehen gertatzen dena; aitzitik, edonon, redenzio mitoen helburua heriotzea gainditzea da... Redenzio mitoak, historiaren haritik kanpo, heriotze ondorengo betikotasunaren bila dabiltz (53).

Bonhoeffer-en eritzian, Testamentu Zaharra begien bistatik ez galtzea nahi eta ezkoa dugu, geroko geroaz arduratzen den erlijio misterioitsu horietako bat bilaka ez dadin kristautasuna:

Sustrai hebertarrik gabe, kristautasuna gnosis bilakatu zen aintzina haretan, idealismo gauregun. Jainkoa ez dugu mundua-
ren erdian. Berriz ere mitoen zerura, lehenik, eta metafisikaren zerura, gero, aldegin digu, dio A. Dumas-ek (54).

Baina kristauak ez du zerikusirik redenzio mitoetan sinesten dutenekin, ez eta metafisikako espekulazioetan galtzen direnekin:

Orain esan ohi da, Kristautasunak piztueraren esperantza erein duela, horrela benetako redenzio erlijio bat sorraraziz eta

(52) Ibid. 108 horr.

(53) Ibid. 197-198 horr.

(54) A. DUMAS, op. cit. 156 horr.

hori dela inporta dena. Ardatza heriotzeaz bestaldean gelditzen da. Hor ikusten dut nik hain zuzen ere, okerra eta harriskua. Ba, orduan, redenzioak esan nahi du kezketatik, arriskuetatik, lanaldi eta irriketatik, pekatutik eta heriotzetik gelditzea "harutzagoko" mundu hobego batean. Baina hori ahal da egitan kristau rebelazioaren muina, ebanjelioen eta S. Pauloren arauera? Nik ukatu egiten dut. Kristoren piztuera esperantzak esperantza mitologikoekin ez du zerikusirik. Era berri batetan eta Testamentu Zaharrak baino areago, gizona mundu honetako bizitzara begira jartzen duela-ko (55).

Jainkoaren mundutasuna ematen digu Bibliak, beste jainkoen mundugabetasunaren kontra. Hala ere, Bonhoeffer-ek adierazi nahi digun mundutasuna ez da azaleko eta funtsik gabeko zerbait. Mundu honen errealidadearen erdian Kristo gurutzetua eta piztua hor dela badiogu, mundutasun hori ezin daiteke azaleko fenomeno arin bat izan.

KRISTAUAREN TENSIOZKO IBILERA

Aspaldi denik, Pazko alditik Igokunde garaira bitarte den epearen alde naiz oso. Hemen ere tensio handi bat dugu. Nola sufri dezakete gizonak lurreko tensioa, zeruaren eta lurraren artean diren tensioak ezagutzen ez badituzte? (56).

Teologi sailean ez dugu Bonhoeffer inoiz ere alderdikoi eta irtenbide errazen zale. Tensioa sortzen duten bi alderdietatik bat ukatzea erraz da. Tensioa ez dugu deuseztu behar, maitatu eta bizi baizik. Errealidadean finkatua da eta gizonak ez du hautsi behar Jainkoak lotu duena.

Bonhoeffer profanoa, munduzalea eta sekularra, seriotasun, sakontasun eta trazendentziaren sentidu handiz dugu guzti hori. Munduaren responsable izateak mundutik ihes egiteak baino gehia-

(55) *Resistencia y Sumisión*, 198 horr.

(56) *Ibid.* 155 horr.

go gurutzeratzen du. Kristoren deiak eta dei honi erantzuteak heriotzea dakar seguru seguru:

Kristoren dei orok heriotzera darama. Batzutan, lehen jarraile haiek bezala, gure etxea eta lanbidea utzi beharra izango dugu Hari jarrai dezaiogun; bestetan, Luterok bezala komentua utzi beharra, mundura bueltatzeko; bietan, heriotze berdinak hartuko gaitu, Jesukristorengan hilaz, Jesukristoren deiagatik gure gizon zaharra hilaraziz (57).

Kristauak eten bat behar du, baina hau barnekoa da. Munduarekiko etena ez da izango kanpokoa, fisikoa, espaziala, posturazkoa eta esistentziala baizik. Kanpokoa arima ahulena dateke maizenik:

Dudarik gabe, kristauaren kanpoz haustea errazago da, fedearen misteriopean barneko etena eramatea baino. Hau ez dakienak, hots, Eskrituraren eta esperientziaren bidez ez dakienak, bere burua enganatzen du beste bide batetik doalarik. Azalakerian eroriko da eta Kristo galduko du (58).

Mundu honekotasuna, bada, baina mundu honekotasun zaila, kalitatezkoa, diziplinatua, bere baitan Kristoren heriotzea eta piztuera dituelarik. Tensiozko ibilia, baietza eta ezetza momentu bereko direlarik:

Azken urte hauetan gero eta hobekiago ikusi dut kristaua zenbateraino den mundu honetako. Kristaua ez da **homo religiosus** delako bat, baizik eta gizon soil bat, Kristo izan zen bezala, Juan Bautista ez bezala, beharbada. Ez dut adierazi nahi "mundu honetako izate" azaleko eta hutsal bat, gizon ilustratuak, geldigorak, patxadakoak nahiz lizunak izan daitezkeen bezala, baizik eta "mundu honetako izate" diziplinatu bat, heriotzearen eta piztuerearen ezagutza beti aurrean delarik. Uste dut Luterok "mundu honetako izate" hau izan zuela (59).

(57) *El Precio de la Gracia*, 82 horr.

(58) *Ibid.*, 98 horr.

(59) *Resistencia y Sumisión*, 214-215 horr.

JAINKOAREN SUFRIKARIOETAN PARTE HARTZEA

Jainko gabeko munduak Jainkoari ezartzen dion sufrikarioz Jainkoarekin sufritzera deitua da gizona (60).

Gero eta laisterrago, Bonhoeffer-en teologia kristologia bila-katzen da, eta kristologia hori, gurutzeko kristologia. Haren azken ideiak Kristo gurutzetuaren inguruan dabiltz. Eta ez dut uste gehiegikeria denik, Bonhoeffer-en mensajea S. Pauloren hura dela esatea: *Zuen artean ez dut besterik jakin nahi izan, Jesu-kristo izan ezezik, eta hau gurutzetua (1 Cor. 2, 2).* Kristauaren ezaugarri bezala, Kristoren sufrikarioetan parte hartzea agertzen da, gero eta gehiago.

Feuerbach-ek aurrean duen erlijio eskematik hain urruti —es-kema horretan Jainko indartsuak gizona ahultzen duelarik—, Jainkoaren eta munduaren arteko tensiozko batasuna gurutzearen bidez sortzen da:

Jainkoak jakinarazten digu, Jainkorik gabe bizitzea lortzen duen gizona bezala bizi behar garela. Gurekin bizi den Jainkoa gu abandonatzen gaituen Jainkoa da! (Mar. 15, 34). Lanerako hipotesia den Jainkorik gabe munduan bizitzen utzi gaituen Jainkoa, behin betiko gurekin dugun Jainko berbera da. Jainkoaren aurrean eta Jainkoarekin, Jainkorik gabe bizi gara. Jainkoak, gurutzean hiltzetua, mundutik jaurtiki dezaten onartzen du. Jainkoa indargabe eta ahul da munduan, eta horrela bakarrik dago Jainkoa gurekin eta laguntzen digu. Mt. 8, 17-k garbi erakusten digu Kristok ez digula bere ahalguziz laguntzen, bere ahalgutiz eta sufrikarioz baizik (61).

Jainkoa indargabetu egiten da gizona indartzearren. Hemen datza, Bonhoeffer-en iritziz, kristautasunaren eta beste erlijioen arteko liferentzia. Metafisikako Jainkoari gizon alienatua eta ahuldua dagokio:

(60) *Ibid.* 211-212 horr.

(61) *Ibid.* 209-210 horr.

Hau da funtsezko liferentzia beste erlijio guztien ondoan. Gizonaren erlijiotasunak gizona, bere ezinean, munduan Jainkoaren babespean gordetzen du: honela, Jainkoa **deus ex machina** bihurtzen da. Baina Bibliak Jainkoaren ahultasun eta sufrikariora bidaltzen du. Sufritzen duen Jainkoak bakarrik lagun gaitzake. Eta era horretan, esan dezagun, heldutasun bidean munduak duen eboluzioak —horretaz lehen hitzegin dugu— jainkoaren irudi faltsoak ukatzen dituelarik, gizonaren begiak garbitu egiten ditu Bibliako Jainkoari begira jar dadin, Jainko honek, bere indarrrik ezari esker, munduan indarra eta tokia hartzen dituelarik. Hau da “mundutar interpretazioa” aplikatu beharko den pontua (62).

Haren teologiaren dialektika eta paradoxa espresio honetan bil daiteke:

Eta guk ezin dugu gizonki jokatu munduan **etsi Deus non daretur** bizi behar garela onartu gabe. Eta hori da, hain zuzen ere, Jainkoaren aurrean onartzen duguna!; Jainkoa bera da hori onartzera garamazkiena (63).

Non da kristauaren eta munduan justiziaren alde lanean ari direnen arteko liferentzia? Zertan da kristau fedearen muina? Izan ere,

Kristau izatea ez da nolabaiteko moduz erlijiozale izatea, metodu baten bidez era bateko gizon izatea, (pekatari, penitentzizale, santu), baizik eta gizon izatea da, ez gizon klase bat, Kristok guregan sortu duen gizona baizik (64).

Zer ote, bada, kristau fedea, kristaua aparteko gizona ez bada? Erantzun beti betikoa: *Ekintza erlijiosoak ez du gizona kristautzen, munduko bizitzan Jainkoaren sufrikarioetan parte izateak baizik* (65).

Eskutitz berean, benetako metanoia zertan datzan esanaz jarraitzen du, kristau fedea horretan dela esanaz bukatzeko:

Hau da **metanoia**: nor bere miseriez, problemez, bekatuez eta larrialdiez pentsatuz ez hastea, baizik eta Jesukristoren bidera,

(62) Ibid. 210 horr.

(63) Ibid. 209 horr.

(64) Ibid. 212 horr.

(65) Ibid. 212 horr.

mesiasen bidera makur gaitzaten uztea, horrela Isaias 53 kunpli dadin... Testamentu Berrian modu desberdinetan mamitzen da Jesukristorengan Jainkoaren sufrikario mesiazkoetara makurtze hori... Baina denak berdin dutena da, Jesukristorengan Jainkoaren sufrikarioetan parte hartzen dutela. Hori da beren "fedea" (66).

Gurutzeak desegiten du Jainkoaren eta munduaren arteko dualismoa.

Baina gurutzeko teologia hau ez da nigarraren eta minaren teologia, bedeinkapenaren eta pozaren teologia baizik. Hemen ere Testamentu Zaharra dugu zaindari, gurutzean zentratutako teologia barnekoi eta negarti batetan eror ez gaitzen. Testamentu Zaharra da Berria gurutzearen masokismotik libratzen duena:

Testamentu Zaharreko bedeinkapena eta gurutzea moko z moko jarri behar ote ditugu? Kierkegaard-ek horixe egin zuen. Baina horrela, gurutzea, hots, sufrikarioa, zigor bihurtzen zaigu. Eta horregatik sortzen da metodismo zital bat... (67).

Barth-ek uste izan zuen, Kierkegaard-en tristurazko teologia negarti batetan eroria zela Bonhoeffer-en kristologia ere. Baina Bonhoeffer-ek Kierkegaard-enganako duen mesfidantza aski eza-guna dugu (68) eta baita ere esistentzialismoaren eta introspekzioaren kontrako erasoak (69).

BESTEENTZAT IZATEA

Kristo, "guztiz besteentzat dena". Ideia hau izan da teologilari radikalak gehienik erabili duten inspirazio iturria. Batez ere Robinson-ek *Honest to God* liburuan astindu zuenez gero. Espresio hau bere bizitzaren azken azkenean ageri da. Hala ere, Bonhoeffer-en kristologiaren barnean ideia heldu bat bezala ageri

(66) Ibid. 212-213 horr.

(67) Ibid. 219-220 horr.

(68) Cfr. Ibid. 219 horr.

(69) Cfr. Ibid. 203-205 horr.

da. Jainkoaren sufrikarioetan parte hartzea eta guztiz besteentzat izatea oso elkarturik ematen dizkigu, bata bestearen osagarri bezala. Haren teologi bilaketaren teilatu bezala har daiteke. Nolabaiteko teilatua oraino, hasimasietan. Honela dio formula eskematiko batzutan:

Zer da Jainkoa? Ez da, lehenik, Jainko ahalguztidunagan eta abar jeneralki sinestea, hari ez baita Jainkoaren benetako esperientzia, munduaren jarraipen bat baizik. Jesukristorekin harremana: giza bizimolde osoa kilikolo delakoaren esperientzia, Jesus "besteentzat baizik ez delako". Hau, Jesusen "guztiz besteentzat izate" hau: trazendentziaren esperientzia. Norberekiko libre izate horretatik, heriotzeraino besteentzat izate horretatik sortzen dira ahalguztia, jakinguztia eta presentziguztia. Kristoren izate horretan parte hartzea da fedea (gizakundea, gurutzea, piztuera). Jainkoarekiko gure harremanak ez dira asma dezakegun izaki goienekoarekin, ahaltuenarekin eta hoberenarekin izan ditzakegun "erlijiozko" harremanak —horretan ez baita egiazko trazendentzia— baizik eta "besteentzat izanaz" eta Kristoren izatean parte hartuz, bizitza berri bat da. Mugagabeko eta lortezinezko betebeharrak ez dira trazentalak, beti gure alboan dugun lagunurkoa baizik. Jainkoa giza moldetan, ez ekialdeko erlijioetan bezala animalia itxurapean, taxugabe, nahasi, urrutiko eta ikaragarri denaren sinboloa; ez eta abstrakzio itxurapean ere, abstraktu, metafisiko, mugagabe eta abar denaren sinboloa; ez eta ere grezitarren jainkogizona, "gizona berez" hartzen duelarik, baizik eta "besteentzako gizona", hots, gurutzetua. Trazendentziaz bizi den gizona (70).

Trazendentziaren konzeptu berri bat ba dugu hemen: Kristoren izatean parte hartzea, "besteentzat izatea".

Fedea Kristoren izatean parte hartzea da. Hori dela eta, "besteentzat izate" hori ez da giza maila hutseko gorabehera bat, baizik eta teologi mailako kristau mamizko zerbait. Bonhoeffer ez da inoiz filosofia sailean ari, teologia sailean baizik. Eta *betebehar mugagabeak eta lortezinak ez dira trazentalak, beti*

(70) Ibid. 224-225 horr.

alboan dugun lagunurkoa baizik idazten duenean, ez pentsa teologia antropologia mailara jeisten ari denik, teologia saileko bereko ikuspegi bereizi bat ematen baizik. Haren pentsamoldearen ardatza ez dugu antropologian aurkituko, kristologian baizik.

Kristoren “besteentzat izatean” parte hartu eta “jainkorik gabeko munduak Jainkoari ezartzen dion sufrikarioa Jainkoarekin sufritu”, gauza bat eta berdina da, “besteentzat den gizona”, hots, gurutzetua” (71) bezala presentatzen bai zaigu Jainkoa.

BIHARKO ELIZAZ HITZ ERDI

Biharĳo Elizaz ez digu Bonhoeffer-ek zehaztasun handirik ematen. Ba ditu gogoeta xorta banakak hor-hemenka eta xorta horiek ematen digute geroari buruz. 1944ean bere seme-pontekoari bataioaz hitzeginaz egiten dizkion kontsiderazioetan Elizaren geroaz ari zaigu eta dio:

Gure Elizak, azken urte hauetan bere burua bakarrik defenditu duelarik —bere helburu osoa hori balitz bezala— ezin du orain gizonak eta mundua adiskidetu eta askatuko dituen Jainkoaren hitza hedatu. Horregatik, lehengo hitzak ximeldu eta isildu behar dira eta gure kristau bizitzak bi alderdi bakarrik izango ditu gaur egunean: otoitz egin eta gizonen artean justizia zabaldu. Kristautasunaren alorrean pentsamendu, hitz eta organizazio oro, kristauen otoitz eta ekintza honetatik jaio behar da. Bere aldakuntza ez da oraino bukatu eta laisterregi organizazio indarrez aberastu nahiak, bere konbersio eta garbitze bidea moteldu besterik ez du egingo” (72).

Entzun dugu, Eliza berri bat. Komunitade erlijioso bat ez, fededunen elkarte bat. Oso beste hizkera batez, Jainkoaz hitz egiterakoan argot bedeinkatu bat sortu gabe, sekularki, mundutar.

(71) *Ibid.* 225 horr.

(72) *Ibid.* 182-183 horr.

Otoitza eta sufrikarioa ez dira heriotzeaz gerozkoaren egarriaren espresio bide izango, hemengo eta oraingo Jainkoarekin harreman baizik. Kultoak ez du gizona mundugintza jatorretik aterako. Gizona mundu honen baitan murgilaraziko du. Eliza horretan gizona askoz mundutarragoa izango da eta, horrela, askoz izpiritualago.